

ואפשרות זו שהרבה בני אדם ישלימו באיזה מקצוץ זה את זה, הוא הסימן
היותר מובהק, שאין זאת עדיין גאונים, הביוגרפים, מוסיף החכם-הסופר
ההוא לכתוב — שעשו את הרמב"ם לסדרן וזכרן גדול, הורידוהו ממעלתו
וגדולתו, כי דבר זה שהרמב"ם היה גאון, נעלה הוא מעל כל ספק,
ו"אלמותו" הוא העד היותר נאמן על זה, אבל גאוניותו היא אותה של כל
הגאונים האמתיים: הסקירה החדה החודרת לעומק תוכו של כל הענין,
הרואה את "תוך-תוכו" של כל דבר, ולא רק את קליפתו החיצונית. כשרון זה
מיוחד הוא רק לגאון אמתי. גם אם אלף בינונים יביטו באיזה דבר ויסתכלו
באיזה חזיון, לא יראו מה שרואה בו גאון אחד. הגאון רואה כל דבר בצבעים
יותר בהירים ויותר אמתיים, הוא מסתכל בכל דבר ב"אספקלריה מאירה", —
וכן הדבר גם בנוגע להרמב"ם. אפילו אם ילמדו הרבה תלמידי-חכמים ביחד איזו
סוגיא בתלמוד וירצו להוציא ממנה את ההלכות הפסוקות, יעלו בידם כמה ספקות,
כמה הלכות כהות ומפוקפקות, ואולם, כשיפתחו את ספר "משנה תורה", מיד
יראו אותן ההלכות כל-כך בהירות וכל-כך מבוררות וזכות, ויחד עם זה, ימצאו
מתוך עיון והעמקה כי מסקנותיו מבוררות בתלמוד עצמו, עד שישתוממו. שהם
היו סתומי-עין ולא ראו כל אלה. נוסף לזה ראוי לשום לב אל סקירתו המקפת
והכוללת, שהיא מבליטה ביחוד את הפלאת גאוניותו של רבנו, שהיה לפני עיניו
כל התלמוד עם השקלא-וטריא וההיות והתיבות והתשובות והפירושים כאלו
מונח בקופסא, עד שיצר הלכות שלמות, שאין להן, לכאורה אחיזה כל שהיא
באיזה פרק או הלכה בתלמוד, אלא ארג וריקם אותם מחוטים דקים מן הדקים.
הרוצה לעמוד על גדלות עבודתו של רבנו בספרו "משנה תורה", דיו שילמוד
פרק אחד או הלכה אחת בתלמוד, ואחר-כן יעיין ברמב"ם, וישתומם לראות, כיצד
פירורים בודדים ומפוזרים נתקבצו ונתגבלו לחומר מוצק אחד, פרטים נעשו
כללים, מאוחר נעשה מוקדם ומוקדם מאוחר, ואתה רואה לפניך עולם חדש:
עליונים למטה ותחתונים למעלה. מימרא שנאמרה בתלמוד כלאחר-יד, אנב-
אורחא, תופסת אצלו מקום בראש ונעשית אישיות ההלכה; ולהיפוך, ההרים
הגדולים נדמו לו כחוט-השערה, הקושיות והפירושים שמתלכטים בהן בעלי-
תריסין — מתישבות אצלו במלה אחת והמבטא כלאחר-יד, והרי הן כאלו לא היו (23).
כמה, למשל, טרחו ויגעו רבים מן הראשונים למצוא טעם לשבח מדוע על איזו
מצוה מברכין ועל איזו אין מברכין, ומה נשתנו אלו מאלו? וכל אחד פשט שומצא
טעמים שונים לחלק בין הנושאים ולקבוע כללים בזה, וכבר נכתבה בענין זה תשובה
ארוכה מאת אחד מגדולי הדור, שחי בימי רבנו משה בן מימון והחליף אתו מכתבים:
(23) מתוך דברי הבלי כמאמרו החשוב: "הרמב"ם בתור בעל-הלכה" כ, השלח

כרך שיו.

הרב ר' יוסף אבן-פלאט, מה שהשיב להראב"ד (24), וכל דברי תשובתו הארוכה עדיין אינם מספיקים לתת נמוק כולל, ברור ומספיק. להבדיל בין מצוה זו למצוה אחרת. והנה רבנו משה בלשונו המזוקקת, הקצרה והמדויקת הבליע בנעימה וכלאחר-יד כלל כולל ומקיף, שעל-פיהו נוכל לדעת על איזו מצוה צריכים לברך, ועל איזו – לא, והלא כה הם דבריו בספר "משנה תורה" (פרק י"א מהלכות ברכות, הלכה ב'): "וכל מצות עשה שבן אדם למקום – מברך עליה קודם עשייתה", כי באמת אי-אפשר לברך "אשר קדשנו במצותיו" על מצות שכליות, מצות שבין אדם לחברו, כגם הצדק החברותי העולמי מחייב אותן, ואלמלא לא נתנה תורה היינו למדים צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה" (25) ורק מצות שבין אדם למקום, אלו המצות הנקראות בפי רבנו בשם "שמעיות" (26), שרק מפני שמענו אותן מפי הגבורה, אנו מחויבים לקיימן, על אלו צריכים ויכולים לברך "אשר קדשנו במצותיו" מכיון שרק אנחנו, בני ישראל מוזהרים עליהן ומצווים ועומדים לקיימן.

סקירתו החדה והמקפת יחד עם זכרוננו הנפלא וחושו הסדורי המצוין, שהתמזגו בו להרמוניה אחת, מצוינת ומפליאה, הם – המה שהרימוהו על לשמי הגאונות האמתית. הנה פוגש אתה לפעמים איזו הלכה בענין ידוע בתלמוד, וממנה יוצאת הוראה לענין אחר, בהלכה אחרת שאין לה כל קשר עם ההלכה הראשונה, ורבנו כשעסק בהלכה זו האחרונה, זכר שיש לה איזה קשר, בפרט אחד, עם ההלכה האחרת. ורק ששם הפרט הזה כל-כך מובלע בנעימה עד שאין רישומו ניכר כמעט, אבל מעינו החדה של רבנו לא נעלם גם הפרט הזה המסתתר מבעד לשורות ההלכה האחרת, ובסקירתו המקפת הוא מברר לו משם מלה אחת יחידה שממנה הוא יוצר לו הלכה מיוחדת והוא קובע אותה כאן, ואת השאר הוא קובע במקום אחר.

והרי לך דוגמה :

בהלכות תלמוד-תורה (פרק א', הלכה י"ג) הוא כותב : "אמרו חכמים : כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות, במה דברים אמורים ? בתורה שבעל-פה, אבל בתורה שבכתב מותר ללמדה", ומפרשי הרמב"ם ונושאי-כליו חפשו למצוא מקור לדבריו, כי במשנה דסוטה (כ' א') שמשם מקור דין זה, אין כל זכר לחלק בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה ; ואולם, רבנו בעינו החדה והצופיה הכל ובזכרוננו הנפלא, בשעה שעסק בהלכות תלמוד-תורה, ראה לזכר כי במסכת נדרים (ל"ה ב') בענין "הנורר הנאה מחברו" אמרו שם : "אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא", ומתוך שלש מלים אלו שבנדרים

(24) אבירחם ה' ברכות, וראה "בתמים דעים" סי' קע"ט ובשו"ת הרשב"א ח"א סי'

י"ח, ובמק"א הארכתיו בזה ואכ"מ. (25) עירובין ק' ב', (26) בששי משמונה פרקיו.

יצאה לו הלכה שלמה לתלמוד-תורה, כי בנוגע למקרא (תורה שבכתב) אין כלל איסור ללמד לבת, והלך וקבע את ההלכה הזאת במקומה הראוי, בהלכות תלמוד-תורה, וכשהגיע אחרי-כן להלכות נדרים (פ"ו ה"ז) לא הזכיר כבר את "בנותיו", מכיון שכבר הזכיר זאת בהלכות תלמוד-תורה; ועל דרך נפלאה זו אנו מוצאים בספרו צרופי-הלכות ממקומות למאות, אריח מכאן ולבנה משם, שבאו מרוכזים מתוך מרחבים ומרחקים לא ישערם אנוש, ואנו עומדים ותוהים ומשתוממים, מתוך יראת-הכבוד והרוממות, על הגאון-הסקרן-הזכרן והסדרן הענקי הזה, שכל התורה היתה כמונחת בקופסתו, ומשנתו היתה סדורה לו במלואה ובשלמותה.

פרק תשיעי

הנוסחאות והמקורות

החבור "משנה תורה", או כפי שנקרא לאחר פרסומו: "יד החזקה" על-שם ארבעה-עשר (י"ד) הספרים שבו, אשר עשה משה לעיני כל ישראל—כשיצא טבעו בעולם, עורר התפעלות והשתוממות בתוך כל חוגי גדולי-התורה בימים ההם, באמרם כי "מימות רבינא ורב אשי לא סם עוד בישראל כמשה להפליא עוזו ולהגדיל תושיה", וכי לא נמצא מי שיחבר ספר "אחרי חבור הגמרא כחבור ספר משנה תורה, ולמקצה תבל ועד אפסה לא נמצא איש אשר ירקח כמוהו וכמתכונתו לא נעשה כן" (1). כמעט שנחרס החבור, והנה נמצאו סופרים ומעתיקים אשר השתדלו להעתיקו, כדי לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל, ובמשך זמן קצר "כבר נתפשט בקצה הישוב" (2), גם "באי סקיליא כמו שפשט במזרח ובמערב ובתימן" (3), ורבנו בעצמו קבל "כתבי חכמי צרפת וזולתם בשמותם למקומותיהם מאותם שנתפשט אצלם ותמהו על מה שנעשה" (4), וכאשר הגיע הספר "אל הארצות האל, ראוהו רבני פרובינציא ויאשרוהו, רבני צרפת הגדולים ויהללוהו" (5), כי כמוהו "לא היה מלך בכל המחברים להכתיר בשלשה

(1) ר' אהרן ב"ר משולם במכתבו לחרמ"ה אשר בקובץ תשובות הרמב"ם, חלק "אגרות קנאות", י"א, ד"י, (2) מתוך מכתב הרמב"ם לתלמידו ר"י אבן עקנין בקובץ "חלק ב' צד י"א, (3) במכתבו לחכמי עיר סארשילויא, בקובץ "שם ושם כ"ד, ד"י; ובררך אנ"ב: בקובץ "לא נדפסה רק התשובה של רבנו, ולא השאלה, וראה במאסף לחכמת ישראל היו"ל ע"י הסימנר הסינסינטי ח"ג צד 343-370 שנדפסו השאלה ותשובה יחד מתוך כתב-יד. (4) במכתבו לר"י עקנין חנ"ג, (5) "מלחמת הדת, אשר בגנוי נסתרות" לקבץ קובץ רביעי צ"ד ס"ב-ס"ג מתוך מכתבו של ר' שמואל ספרטא לרבני צרפת.

כתרים – האחד: לקבץ פזורי הענינים ונדחיהם וליסד כל ענין וענין על מכונן, ולהציגם מין במינו; והשני: להוציא לאור כל תעלומות, ומטמוני מסתרים אשר באוצרות חושך נעלמות, והשלישי: לשנות דרך קצרה, – חכמה מפוארה⁶. וגדולי הדור וחכמיו, המה ראו כן תמהו על הספר הענקי הזה "בור סיד שאינו מאבד טיפה", ושם מחברו: רבנו משה בן מימון נתפרסם לכבוד ולתהלה. גם משוררי הדור ההוא הרכיבוהו על כנפי השירה, ויתנו כבוד לשמו ולספרו, ואחד ממשורי דורו שר את השירה הזאת:

שׁוֹאֵל לְלִמּוּד תִּלְמוּד תּוֹרָה	סוֹרֶה נָא אֶל מְשֻׁנָּה תּוֹרָה.
שֵׁם תִּמְצָא הַלְכוֹת דַּת הָאֵל	פְּדֹת, פְּהוּגָן, פְּשׁוּרָה;
דָּרְשׁוּ מֵעָלָיו וְקִרְאוּ.	אַחַח מֶהֱן לֹא נַעֲדָרָה.
יוֹם בּוֹ הִעָלוּ גִירוֹתָיו לִבִּי	גִּי יִשְׂרָאֵל הִיָּתָה אוֹרָה,
וּלְעֵין כָּל בְּסִפְרָיו נִגְלָה	כָּל סְתוּם וְדָרְכּוֹ נִסְתָּרָה;
הַדּוֹבֵר עָלָיו דָּבָר לֹא־	כֵּן, יוֹאֵר כִּי דָבָר סָרָה;
אֵינָה אִישׁ חֵפֵר חֲבוּר כִּי־	מִוְהוּ, אוֹ כְּדָרְכָיו הוֹרָה?
שֵׁם תּוֹרוֹתָיו וְתַבּוּנוֹתָיו	מִשְׁמָרָה לָהּ, וְאַתָּה מִשְׁמָרָה;
הַרְבֵּה מִשָּׁה בְּרַבִּי מִימון	מִטָּה עֹזוֹ, מִקַּל תַּפְאָרָה,
יֵט הָאֵל אֵלָיו חֶסֶד, וְכִנְיָ־	עֹז תִּהְיֶה עָלָיו סִתְרָה ⁷ .

ור' יהודה אלחריזי, המהולל בכל משוררי הדור ההוא שלח לרבנו משה את

שירתו זאת:

גָּבְהוּ דְרָכֶיךָ, וְעִמְקוֹ וְיִתִּי־	רוֹן פִּעֲלֶךָ עַל פִּעֲלִתָנוּ,
מֵאַתָּה אֲשֶׁר תְּהַלּוֹתֵינוּ	וּבְרוּמָמָה כָּל גְּדֻלָּתֵנוּ,
מִלֵּאנֶךָ אֱלֹהִים אֵת וְנִבְרָאתָ בָצֵ־	לֵם אֵל, וְאַם אֵתָה פְּתִיבֵיתָנוּ,
בְּגִלְלֶךָ אָמַר אֱלֹהִים: נַעֲשֶׂה	אֲדָם בְּצִלְמֵנוּ וְכִדְמוֹתֵנוּ ⁸ .

אבל, כמובן, נמצאו גם כאלה, "אנשים אשר אין להם שם כלל – ולא מעלה ולא יכולת" אשר "הקנאה והתחרות" מצאו קן בלבם, והללו קנאו למשה – ולא רצו להביט ולא לעיין בזה החבור הגדול, כי "ראו את עצמם יותר חכמים ושלמים ממה שיצטרכו לעיין בו". והיו גם כאלה אשר גבה לבם והתפארו כי "אלו רצה אחד מהם להשתדל ולחבר חבור יותר טוב וגדול ממנו היה עושה

(6) שם ושם קובץ שלישי צד קנ"ב סתוך סכתו של ר' יוסף בן סוררוס הלוי.

(7) "מורה מקום המורה" אשר כ, קובץ על יד' שנה א', צד י"ט סימן ס"ה. (8) "תחכמוני" שער

חמשים צד שצ"ד.

וחבר במהירות", ורבנו משה אשר "כבוד נפשו ומעלת מדותיו היו אצלו יותר כבוד משינצח הכסילים בלשונו ובדבורו", עבר בשתיקה על כל דברי המקנאים האלה אשר עינם היתה צרה בתהלתו ושבת ספרו⁹; ואולם במדה שרבו ונפוצו ההעצקות של ספר "משנה תורה" כן רבו גם השאלות והפליאות על פסקיו והלכותיו פה ושם, ומכל צד, מקרוב ומרחוק, התחילו לפנות אליו במכתבים כי יבאר להם את פסקי-הלכותיו, שנראו בעיני השואלים כמתמיהים או כסותרים את דברי הראשונים, ולאלה היה רבנו מזדקק להשיבם כהלכה. היו כאלה בין השואלים שהתנצלו על מה שמרשים המה לעצמם לבוא להשיב על דבריו, ועל התנצלות כעין זו היה רבנו משיב לשואל: "אין ספק אצלי שנדמה לו, שאנחנו כרוב בני אדם שיקשה להם כשיסתור אדם את דבריהם או ישיב עליהם דבר, וכבר הצילנו השם מזה, ובורא עולם יודע כי אפילו השיב עלינו הקטן שבתלמידים, או חבר, או מתקומם, היינו שמחים בזה אם השיב תשובה אמיתית. ונשמח במה שיעוררני עליו במה שנתעלם ממנו, ואם אנחנו רואים גם-כן שזה המשיב טועה לא נשנא אותו ולא נרחיקהו חלילה-וחס, ולא נתפוס עליו היותו משיב עלינו במה שלא נתישב בתשובתו עלינו, לפי שהאדם מאמת דעה מיוחדת או מבטלה, כפי מה שיראה לו בעיונו, בין היה אותו עיון אמת או שקר. הלא תראה שכל החכמים ז"ל בכל עיוניהם התלמודיים היו מקשים בקושיות אינן אמיתיות על דברים אמיתיים, ואין זה חסרון בחוק, מי שישוב בלתי הסתכלות שלם...¹⁰

ובמכתבו לרבי פנחס ב"ר משולם (הדיין באלכסנדריה) שבא אליו בטענות ובתרעומות על חבורו וגם קבל ודבר עליו לשון-הרע, הוא משיב בנחת וענות-חן: "לא נתאחרתי להשיב על כתבך הראשונים והאחרונים אלא מפני חליי, לא מפני דברים ששמעתי, שאינני ממקבלי לשון-הרע, ואני יודע שכל דבר שנעתק מאיש לאיש ישתנה ויתוסף בו כמה תוספות... ות"ל אפילו שמעתי באוני וידעתי בודאי שאדם פלוני התכבד בקלוני או בעט בדברי, אפילו חרף, איני מרגיש ולא מקפיד על זה, אלא אמחול ואסלה..."¹¹

עד היכן ענותנותו וסבלנותו מגיעה!

להשאלות והפליאות והתמיהות שהגיעו אליו על דבריו בספרו "משנה תורה" גרמו הרבה המעתיקים שלא פעם-אחת טעו בהעתקתם ושבשו את הנוסחאות ונתנו על-ידי-זה מקום לבעל-דין לחלוק ולטעון ולטעות, ורבנו כדי להעמיד את הדברים על אמתתם היה עונה לשואלים: "יראה לי מדבריכם שיש בספר שלכם

(9) ב כתבו לר"י עקנין הנ"ל ע"ש. 10. "קובץ" סי' קנ"ו ו"בכתשובות הרמב"ם" תל-אביב

סי' ס"ח. 11. "קובץ" סי' מ"ב ו"בכתשובות" (תל-אביב) סי' ג"מ.

חסרון דברים" 12), או: "אם יש בספר שהגיע אליכם דבר שסותר זה כמו שכתבתם ודאי טעות-סופר הוא, תקנו הספר ויהיה שכרכם כפול מן השמים" 13), או: "לא עלי תלונתכם כמו שאמרתם, ולא על עצמכם, אבל על הסופר ועל המגיה אותו, ונוסח דברי כך הם..." 14); ולפרקים הודה כי הטעות יצאה על-ידי עצמו "ואין על המעתיקים תלונה, שהספר הראשון יצאו דברים בגליונים שלא במקומם", והוסיף הוא בעצמו אחרי-כן לתקן הדברים 15), או: "בשעה שחברתי הספר עמדתי בדבר זה כמה ימים והנוסחא הלא שונה הילדה שחברתי תחלה שהקצתיה מלבי ולא העתקתייה היה כתוב בה כנראה מההלכה הזאת... ובעת שהעתיקתי ודקדקתי כל שמועה ושמועה מן הספרים לא שמעתי ולא סמכתי על קושיא זו..." 16), וכדומה.

ואמנם הנוסחאות המשובשות ושגיאות המעתיקים והמדפיסים שבאו אחריהם גרמו לא פעם אחת לנושאי-כליו של הרמב"ם ומפרשיו, ומבאריו להאריך ולחפש דרכים כדי לתרץ דברי רבנו ולישבם, והלכו לפרקים גם בדרך רחוקה, בשעה שבאמת מתישבים הדברים בדרך ישרה, על-ידי תיקון טעות הסופר או שגיאת המדפיס, ורבות עמלו ויגעו רבים ממפרשי הייד החזקה לברר את הנוסחאות המדויקות, ועדיין הגיחו מקום רב להתגדר בו, וגביא כאן איזו דוגמאות:

א) בהלכות ברכות פ"ב אחרי שמזכיר רבנו בהלכה י' על-דבר "שבע ברכות" שמברכין בשעת נשואין, הוא כותב בהלכה י"א: ואלו הן שבע ברכות: ברוך אתה ה' אמ"ה יוצר האדם, ברוך אתה ה' אמ"ה שהכל ברא לכבודו, וכן הוא הולך ומונה כל שבע הברכות כסדרן, ורק בשתי ברכות הראשונות הקדים ברכת "יוצר האדם" לפני ברכת "שהכל ברא לכבודו", בשעה שבאמת מקדימים האחרונה לפני הראשונה, וכמו שכן אמרו מפורש במסכת כתובות (ח' א') שמשם מקור כל ההלכה הזאת, וגם רבנו בעצמו הולך וחושב בהלכות אישות פרק י' הל' ג' כל שבע הברכות כפי הסדר שבגמרא, והוא באמת מקדים שם ברכת "שהכל ברא לכבודו" לפני "יוצר האדם", ומדוע כאן, בהלכות ברכות, חשב אותן שלא כסדרן? וכל נושאי כליו של הרמב"ם לא הרגישו בזה מלבד בעל "מעשה רוקח" (הספרדי), והוא כותב כי כנראה "הכא לא דקדק בזה, וסמך על מה שכתב בהלכות אישות, כי שם ביתו", וכמה קשה הדבר להגיד זאת על רבנו הידוע ומפורסם בדיקנותו היתרה, מלבד מה שבכלל תמוה הדבר, על רבנו שתמיד הלך בדרך קצרה ושרגיל היה לומר: "אלו היה אפשר לי לשום התלמוד כולו בפרק אחד

12) שם סי' מ"ב ובתשובות" סי' נ"ט, 13) "קובץ" סי' ל"ח ובתשובות" סי' צ,

14) "קובץ" סי' ס"ד ובתשובות" סי' קס"ה, 15) "קובץ" סי' ס"ז ובתשובות" סי' שס"ו,

16) "קובץ" סי' מ' ובתשובות" סי' קנ"ב.

הרב י. ל. הכהן פישמן: חיי הרמב"ם, ספריו ופעולותיו

סח

לא הייתי משים אותו בשני פרקים – איך פתאום נעשה. ארכן, והלך וחשב כרוכל את שבע חברכות בנוסחתן השלמה שתי פעמים: בהלכות ברכות ובהלכות אישות? ואולם באמת בכתב-היד של ה"יד החזקה" חסרה לגמרי כל ההלכה הנזכרת, הלכה י' שבהלכות ברכות, ורק איזה תלמיד טועה הכניסה מבפנים ושינה עלינו את הסדר שלא כהלכה.

(ב) בהלכות מעשה הקרבנות (פרק י"ב הי"ט): "המחמץ לחם הפנים לוקה... אבל מנחת נסכים אין בה מלקות שאם גבלה במים הרי נפסלה קודם שתתחמץ, ואם גבלה ביין של נסכים מי פירות הן ואין מחמיצין", ואחד מגדולי האחרונים, הרב ר' יחזקאל לנדא בספרו "נודע ביהודה" (חלק אורח-חיים) סי' כ"ב) כתב על דברי רבנו אלה: "נוראות נפלאות בדברי הרמב"ם הללו שכתב: ואם גבלה ביין של נסכים – מה ענין יין לגבול? ואיזו מנחה נגבלת ביין? ובשמן הוה ליה למימר, ולא מצאתי לשום אחד ממפרשי דבריו שהרגישו בזה", ובאמת ברמב"ם כתב-יד, וכמו-כן ברמב"ם דפוס שונצינו שנת ר"ג הנוסחא: ואם גבלה בשמן של נסכים מי פירות הן ואינן מחמיצין".

(ג) בהלכות פסולי המוקדשין (פרק ד' הלכה כ"ב): אשם תלוי בא מן הקטנים או מן הגדולים, והדבר תמוה ונפלא מאד, כי הלא באשם תלוי נאמר מפורש: והביא איל תמים (ויקרא ה' י"ח) ואיל הלא הוא מן הגדולים בן שתי שנים (ראה בתורת-כהנים שם), וכן כתב רבנו מפורש בהלכות מעשה הקרבנות (פרק א' הלכה י"ד): "כל מקום שנאמר איל, או אילים הם הזכרים בני שתיים", אבל ברמב"ם כתב-יד הנוסחא: אשם תלוי בפירוש שהוא מן הגדולים, וכן הוא בדפוס קושטא רס"ט.

(ד) בהלכות תמידין ומוספין (פרק ב' הלכה ט"ו) לענין תרומת הדשן: "כשמוציאין אותו לחוץ לעיר מניחין אותו במקום שאין הרוחות מנשבות בו בחזקה ולא חזירים גורפים אותו", ודברי רבנו אלה בלתי מובנים: חזירים על-יד ירושלם מאי קא בעו? ואולם ברמב"ם כתב-יד הנוסחא: ולא הזרמים גורפין אותו. וכונתו שהגשמים החזקים לא יגרפו את הדשן, ובגשמי-זעף, זרמים, מתאימה מלת גורפין, על-דרך שאמר הכתוב (שופטים ה' כ"א): נחל קישון גרףם, ומכוונים דברי רבנו כאן לדבריו בפירושו למשנה סוף מסכת תמורה, שכותב שם בדבר "האפר שמסירין מעל המזבח" שאסור לאבדו ומשום זה לא יתן אותו בפני הרוח או בפני השטף או כל כיוצא בזה".

כהנה וכהנה רבו השגיאות והשבושים שנכנסו לתוך ספר "משנה תורה"

באשמת המעתיקים 17), וכשהיה רבנו עוד בחיים-חיותו היה משתדל בתשובותיו ובאגרותיו לתקן את השגיאות האלה ולהסיר את הטעיות, באופן שיהיה ספרו מחוקן כל צרכו.

ואולם ביחוד היו מקיפים אותו בשאלות בדבר המקורות של ההלכות אשר בספרו. כפי דברי רבנו עצמו הלא-חבור זה מקבץ לתורה שבעל-פה כולה עם התקנות והמנהגות והגזרות שנעשו מימות משה רבנו ועד חבור התלמוד וכמו

17) לפעמים טעו המעתיקים או המדפיסים והכניסו בפנים, בתוך דברי הרמב"ם, מאמר שנכתב על הגליון מבחוק, הערה או הגהה מאת חכם אחר, ונתנו על-ידי זה מקום לפרשי הרמב"ם לסתור ולבנות, כמו בפרק עשירי מה' יסורי התורה הלכה ד' שכתב: „אכל אם הכטיח (הנכיא) על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר, בידוע שהוא נביא שקר, שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר, ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחורבן ראשון כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים, וחזר בדבריו, וזה מפורש במסכת שבת, הא למדת שבדברי הטובה לבר יבחן הנביא, — והדברים האלה תמוהים, כי הלא ממה שהביא ממסכת שבת, הרי סתירה גלויה להנחתו כי בדברי הטובה יבחן הנביא, מכיון שמוצאים אנו כי חזר הקב"ה בדבר טובה? ובכלל הדבר מפליא, מה שציין למסכת שבת, מה שאין אנו מוצאים בדבר הזה בשום מקום בדברי הרמב"ם שיציין מקור לדבריו, ואולם ככתב-יד שונים של הרמב"ם חסרות לגמרי כל המלות המפוררות מן „ולא מצינו" עד „במסכת שבת" ועד ככלל, וראויה להתקבל השערתו של ידידי הרב ר' ראובן מרגליות מלבוב (ועתה בתל-אביב) כי השתרכבה לכאן השגת הראב"ד, ובמקום מלל: ולא, צ"ל: א"א, כלומר: אמר אברהם מצינו שחזר בו וזה מפורש במסכת שבת", וזה מתאים לדרכו: וסגנונו של הראב"ד.

וחשגיאות וחשובשים רבו גם בחלוקת ההלכות. בידוע חלק הרמב"ם את ספרו להלכות ולפרקים, וכל פרק להלכות קטנות, וכמו שהוא כותב בעצמו בחקירתו: „וראיתי לחלק חיבור זה הלכות הלכות בכל ענין וענין, ואחלק ההלכות לפרקים שבאותו ענין, וכל פרק ופרק אחלק אותו להלכות קטנות". בספרי הרמב"ם שבידינו מצוינות עכשו ההלכות הקטנות האלה במספרים: א', ב', ג' וכו', אבל אי-אפשר לדעת אם המצינונים האלה נרשמו מאת הרמב"ם בעצמו, כי בדפוסים הראשונים של הרמב"ם: שונצינו וקושטא, ובמו-כן בכל כתבי-היד שברקתי חסרים על חרוכ הציונים האלה, ובמקומם, יש או נקודת-החפס, או ריוח בין הלכה להלכה, כדוגמת „סתומה", וביון שניתנה הרשות למעתיקים להעתיק לא דקדקו להכניס את נקודת-החפס במקומה הראוי, ואחריהם הלכו המדפיסים „בסומא בארובה", והכניסו את ציון-המספר של החלכה שלא במקומו, כמו בהלכות קידוש החדש פרק י"א סוף הלכה ו"ב, כתוב: „ועל דרך זו בכל גרעון וגרעון השמש וירח", ואין לשתי המלות האחרונות

שפירשו לנו הגאונים בכל חבוריהם שחברו אחר התלמוד¹⁸. אבל מכיון שרבו בעצמו לא גילה לנו את המקורות בכל הלכה והלכה, ורק הסתפק במה שהודיע בהקדמת ספרו כי הוא מקובץ מספרי הקדמונים, היו דבריו לרבים כספר החתום, ורבו השואלים שפנו אליו לבאר להם מקורה של הלכה זו או אחרת, וניתן על-ידי זה מקום לבאורים ופירושים למאות, כדי לגלות את מקורותיו; ואמנם רבו במכתביו, אגרותיו ותשובותיו הרגיש והודה בעצמו כי עבודה לא קלה היא לגלות את המקורות שמהם שאב את הדינים וההלכות שהיו מפוזרים ומפורדים בין הגבעות וההרים, וקרא אותם אחד מעיר ושנים ממשפחה¹⁹, ובמכתבו לרבי פנחס ב"ר משולם הוא מאריך בזה, והוא כותב בתוך דבריו:

"...ודע שכל הדברים הסתם שבו ערוך הוא בפירוש, בבלי או בירושלמי, או מספרא וספרי, או משנה ארוכה או תוספתא, על אלו סמכתי, ומהן חברתי; ודבר שהוא מתשובת הגאונים אומר בפירוש: הורו הגאונים, או תקנת אחרונים היא וכו', וכיוצא בזה, ודבר שהוא מכלל פירוש: יראה לי שהדבר כך וכך, או אני אומר: מכאן אתה למד שהדבר כך וכך, וזו היא הראיה, שמאחר שהודעתי בתחלת החבור שכולו מתלמוד בבלי וירושלמי וספרא וספרי ותוספתא, אבל לומר שתמצא בו דברים הנסתרים, שאין אתה זוכר אותו באי זה מקום נאמר זה—ודאי יארע לך ולכל חכם שבעולם, שחיבור זה לא יכיר יגיעתו בלא חכם גדול כמותך, אבל שאר התלמידים ידמו שהוא הולך על סדר התלמוד ומסיר הקושיא והפירוק בלבד. אני נשבע שיש בו כמה פרקים, יהיו באתו הפרק הלכות פסוקות מעשרה מקומות או יותר מן התלמוד והירושלמי ומן הבריתות, שאינו מהלך לא על סדר התלמוד ולא על סדר המשנה, אלא כל ענין וענין מקבץ כל הדינים שנאמר בו בכל מקום שהן עד שלא יהיו הלכות אותו הענין מפוזרות ומפורדות בין המקומות, וזו היתה סוף מגמתו בזה החבור, שאין כח באדם בעולם להיות זוכר

כל מוכן, אבל באמת שייכות הן שתי סלחות אלו להתחלת הלכה י"ג: "השמש והירח וכן שאר חשבעה כוכבים" וכו', ע"ש, ועל זה העירני ידידי מר סיכל רבינוביץ, ומצאתי בדבריו בכתב יד. וראה בהלכות אבות הטומאה הלכה ז' שכתוב שם: אחר שנגמר הכלי מצרף מה שכתוכו לקרש אבל לא לתרומה, — ושתי המלות הראשונות: "אחר שנגמר", אינן מובנות כלל, אבל בכתב-יד כתובות המלות האלה בסוף הלכה הקודמת, הלכה ו', שנאמר שם: "וספני מה הצריכום טבילה לקודש, גזירה משום רוק עס-הארץ שיגע כהן כשעת סלאכה ועדיין הוא לח אחר שנגמר", ואחרי-כן מתחילה הלכה ז': "תכלי מצרף" וכו', ע"ש, ושניאות כאלה ישנן הרבה, ואכ"ס להאריך יותר. (18) בחקירתו ל"משנה חורה" (19) במכתבו לחכמי לונץ שבקובץ סי' מ"ט,

כל התלמוד בבלי וירושלמי והברייתות שלשתן, שהן עיקר הדינין... (20).
 ואמנם עכשיו, אחרי שיש לנו כבר ספרות שלמה, או יותר נכון: ספרים
 למאות העוסקים לגלות את המקורות של ספר "יד החזקה", ואחרי שנחגלו
 לפנינו בתקופתנו האחרונה אוצרות גנוזים מספרי חכמינו וגאונינו הראשונים. יכולים
 אנו במדה ידועה לברר לנו ולאחרים באיזו ספרים השתמש רבנו, ומה הם המקורות
 העקריים שמהם שאב ולקט ואסף וצבר וחיבר את ספרו זה הגדול והענקי.
 המקורות, שבהם השתמש רבנו משה בן מימון בספרו הם:

אוצר החכמה

(א) תורה שבכתב

ברור הדבר כי יסוד היסודות של ספר "משנה תורה", הוא ספר התנ"ך
 ובעיקר תורת משה, שהיא סוף-סוף הנקודה המרכזית של דת משה וישראל,
 ועל-כן סומך רבנו כפעם-בפעם את ההלכה על הכתוב, באופן שיש קשר-של
 סימא, קשר חזק וניכר בין ההלכה המסורתית שנמסרה בספר "משנה תורה" ובין
 תורתנו הכתובה שניתנה לנו מסיני, ושממנה הסתעפה כל תורת הקבלה לסעיפיה
 והלכותיה. לפעמים הוא מוציא הלכה מתוך הכתוב, אף שאיננו מזכיר מפורש את
 המקור, כמו: בהלכות מתנות עניים פרק עשירי הלכה ב': "לעולם אין אדם
 מעני מן הצדקה", ומפרשי הרמב"ם לא הראו מקור לדבריו אבל בודאי סמך על
 הכתוב במשלי (כ"ה, כ"ז): "נותן לרש אין מחסור" (וראה בתרגום שם:
 "דיהב למסכנא לא נחסר ליה" ע"ש וברד"ק); כמו-כן: בהלכות כלי-המקדש
 פרק עשירי הלכה י"א כששואלים באורים ותומים הוא כותב: "וכיצד שואלין?
 עומד הכהן ובניו לפני הארון", וראה בנושאי כלי הרמב"ם מה שכתבו בזה,
 אבל ברור הדבר כי רבנו סמך בזה על דברי הכתוב בשופטים (ב', כ"ז-כ"ח):
 "וישאלו בני ישראל בה' ושם ארון ברית האלהים בימים ההם, ופנחס בן אליעזר
 בן אהרן עומד לפניו ע"ש. כמו-כן בהלכות סנהדרין פרק ג' הלכה ז' כותב רבנו:
 "כל בית-דין של ישראל שהוא הגון שכינה עמהם. לפיכך צריכים הדינין לישוב
 באימה ויראה ועטיפה..." והנה על זה שצריכים עטיפה מגלים מפרשי הרמב"ם
 את המקור ממסכת שבת (י' א'): "מאימתי התחלת דין?—מי שישתטפו הדיינים,
 אבל לא הראו כל מקור שצריכים לשבת "באימה ויראה, אבל אין כל ספק כי
 דבריו אלה מיוסדים על הכתובים בדברי-הימים (ב', י"ט, ה' - ז'): "ויעמד
 שפטים בארץ... ויאמר אל השופטים: ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו,
 כי לה', ועמכם בדבר משפט, ועתה יהי פחד ה' עליכם..."—